

OTÁZKY A ODPOVĚDI

1. Co to byl tzv. Palachův týden? Co se během něho dělo a jak a kde probíhal?

Termínem Palachův týden je označována **série protirežimních pouličních demonstrací v roce 1989**, která předznamenala pád komunistického režimu v Československu. Bezpečnostní složky při nich zadržely více než 1400 osob. Název je odvozen od dvacátého výročí sebeupálení studenta Filozofické fakulty Univerzity Karlovy Jana Palacha (1948–1969), který se tímto šokujícím činem snažil necelých pět měsíců po srpnové okupaci Československa vyburcovat veřejnost z rezignace, aby se postavila nastupující „normalizaci“.

Na neděli 15. ledna 1989 ohlásilo pět opozičních skupin (České děti, Charta 77, Mírový klub Johna Lennona, Nezávislé mírové sdružení a Společenství přátel USA), že jeho památku uctí na krátkém vzpomínkovém shromáždění u sochy svatého Václava v centru Prahy. Situaci však zdramatizoval anonymní dopis, který obdržel 9. ledna 1989 tehdejší opoziční představitel Václav Havel. Neznámý autor oznamoval, že se 15. ledna 1989 zapálí na Václavském náměstí po vzoru Jana Palacha na protest proti politickým poměrům. Havel následně požádal Československou televizi, aby mu umožnila vystoupit ve vysílání a odradit potenciálního Palachova následovníka od jeho činu. Po odmítnutí se obrátil na zahraniční rozhlasové stanice (od prosince 1989 již nebylo Rádio Svobodná Evropa rušeno), které jeho apel odvysílaly. Obdobně vystupovala také tehdejší mluvčí Charty 77 Dana Němcová.

Vzpomínková akce na Václavském náměstí byla následně úřady zakázána a představitelé opozičních skupin byli ještě před příchodem na náměstí zadrženi. Lidé však přesto na ohlášené místo přišli a demonstrace pokračovaly i v několika následujících dnech. Většinou byly razantně rozehnány za pomoci vodních děl a pohotovostních jednotek, které zasahovaly i proti náhodným kolemjdoucím. Na konci Palachova týdne, 21. ledna 1989, úřady pak znemožnily ve spolupráci s bezpečnostními složkami také konání pietního aktu u Palachova hrobu ve Všetatech.

Václav Havel a Dana Němcová byli v souvislosti se svými výzvami v západních rozhlasových stanicích obviněni z podněcování a ztěžování pravomoci

veřejného činitele. Havel byl odsouzen k nepodmíněnému trestu devíti měsíců odnětí svobody. Společně s ním byli souzeni také další opoziční aktivisté, kteří byli zadrženi na Václavském náměstí. Opozičnímu hnutí se následně podařilo v rámci kampaně za jejich propuštění prolomit určitou izolaci od většinové společnosti.

Komunistické vedení se v tomto období ocitlo pod velkým mezinárodním tlakem. Ve stejném období, kdy byla rozháněna pokojná opoziční shromáždění, vrcholila vídeňská následná schůzka Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, kde se jednalo o uvolnění napětí mezi velmocenskými bloky. Československá delegace byla opakovaně kritizována za nedodržování svých mezinárodních závazků v oblasti lidských práv.

2. Kdo napsal a k čemu sloužil text Několik vět?

Získaná podpora po jeho zatčení inspirovala **Václava Havla**, který byl v květnu 1989 propuštěn z vězení, k napsání petice Několik vět. Název vymyslel filmový scénárista Jiří Křižan a odkazoval na proslulou petici Dva tisíce slov z roku 1968, v níž bylo vedení KSČ vyzváno k pokračování reformních kroků. Dalšími ručiteli petice byli Alexander Vondra a Stanislav Devátý.

Petice Několik vět byla záměrně napsána tak, aby nepůsobila radikálně a neodrazovala možné signatáře z prostředí mimo opoziční hnutí. Vedení KSČ bylo peticí vyzváno ke splnění sedmi následujících požadavků: **propuštění politických vězňů; dodržování svobody shromáždovací; konec pronásledování nezávislých iniciativ a nekladení překážek pro vznik nových; zrušení cenury ve sdělovacích prostředcích a zamezení politické manipulaci v kulturní oblasti; respektování náboženských práv; předložení zásadních projektů zasahujících do životního prostředí odborníkům a veřejnosti a zahájení svobodné diskuse nejen o 50. letech, ale také o pražském jaru, invazi pěti států Varšavské smlouvy a následné „normalizaci“.**

Petice Několik vět jako první zveřejnilo 27. června 1989 Rádio Svobodná Evropa. Do pádu komunistického režimu tuto petici podepsalo okolo 40 000 osob, mezi nimi i mnoho známých umělců. Za organizaci a šíření petice byla různým způsobem postížena řada lidí. Například jen Odbor vyšetřování StB Brno do 8. listopadu 1989 trestně stíhal celkem 58 osob. Nakonec byly tyto kauzy ukončeny na konci roku 1989 v souvis-

losti s pádem komunistického režimu. Během krátkého období pak byly výše uvedené požadavky, které vznesli signatáři petice, splněny.

3. Co byla Charta 77 a jak souvisela s rokem 1989?

Charta 77 bylo občanské hnutí pojmenované podle zakládajícího dokumentu (*Prohlášení Charty 77*), který v prosinci 1976 podepsalo více než 250 osob (z nich 242 dalo souhlas se zveřejněním svého jména). Signatáři kritizovali vládnoucí moc za nedodržování lidských a občanských práv, k jejichž respektování se Československo v roce 1975 zavázalo při podpisu Závěrečného aktu Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě. V dokumentu signatáři vyzvali představitele domácího režimu k nápravě tohoto stavu a k zahájení konstruktivního dialogu o tomto tématu. Charta 77 měla podle představ autorů zakládajícího textu (hlavními byli spisovatelé Václav Havel a Pavel Kohout) v budoucnosti vyvíjet následující činnost: „upozorňovat na různé konkrétní případy porušování lidských a občanských práv, připravovat jejich dokumentaci, navrhopvat řešení, předkládat různé obecnější návrhy směřující k prohlubování těchto práv a jejich záruk, působit jako prostředník v případných konfliktních situacích, které může bezprávi vyvolat, apod.“

Charta 77 byla velmi různorodým společenstvím, které nemělo žádnou pevnou organizační strukturu. Vedle bývalých komunistických funkcionářů ji podepsali bývalí političtí vězni z 50. let, studentští aktivisté z konce 60. let či undergroundoví hudebníci a nonkonformní umělci. Vedle představitelů politické, umělecké či vědecké elity mezi její signatáře (do listopadu 1989 to bylo více než 1800 osob) patřili i „obyčejní“ lidé, kteří se rozhodli připojit k společenství odmítající „normalizaci“. Chartu 77 zastupovala trojice mluvčích (prvními byli profesor filosofie Jan Patočka, dramatik Václav Havel a někdejší ministr zahraničních věcí z roku 1968 Jiří Hájek), která podepisovala dokumenty, v nichž se Charta 77 vyjadřovala k různým otázkám. V roce 1978 skupina signatářů Charty 77 založila Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS), který se zabýval konkrétními případy policejní a soudní zvrůle. Proti Chartě 77 vládnoucí moc vyvolala bezprostředně po jejím vzniku rozsáhlou dehonestáční kampaň. Řada jejích signatářů byla v následujících letech uvězněna.

Na konci 80. let již v Československu působily vedle Charty 77 další opozičně orientované skupiny. Jejich

aktivisté se částečně personálně prolínali s Chartou 77, která v tomto období působila jako určitá zastřešující platforma. Řada jejích signatářů také patřila 19. listopadu 1989 mezi zakladatele Občanského fóra.

4. Proč si čeští studenti museli povinně dopisovat s těmi ruskými?

Ruština jako hlavní jazyk, kterým se hovořilo v Sovětském svazu, byla na základních školách často jediným cizím jazykem, který se žáci učili. Součástí školní výuky byla jako povinný předmět od čtvrté třídy. Pouze ve větších městech existovaly školy, kde bylo možné učit se od páté třídy i druhý cizí jazyk, většinou se jednalo o angličtinu nebo němčinu. Někteří žáci mohli po škole navštěvovat jazykové kurzy na speciálních jazykových školách, kde se vyučovaly i jiné jazyky. Kurzy však byly placené a v menších městech nebyly často dostupné.

Ruština se na základních školách přestala povinně vyučovat teprve ve školním roce 1990/1991, kdy si žáci již od třetího ročníku mohli vybrat i výuku jiného cizího jazyka. Vzhledem k tomu, že ruský jazyk patří mezi světové jazyky (hovoří jím přibližně 300 milionů osob, z toho jen necelá polovina v Rusku), je jeho výuka stále zařazena ve vzdělávacích programech řady škol.

Součástí výuky ruštiny před rokem 1989 byla také četba některých ruských časopisů pro děti a mládež, které žáci a studenti povinně odebírali. Povinné bylo také zmíněné dopisování si s ruskými studenty, jejichž adresy dostávali žáci od učitelů. Ve skutečnosti se ovšem zejména koncem 80. let jednalo o formalitu, která na některých školách nebyla vyžadována či kontrolována.

5. Jak bylo možné, že rodina Andělů mohla vycestovat do západního Německa?

Kdo mohl a kdo nemohl vycestovat před rokem 1989 na Západ?

Až do pádu komunistického režimu bylo cestování do zahraničí výsadou osob, které získaly příslušná povolení. Hlavním důvodem byly obavy z masové emigrace (za celé období se počet nelegálních odchodů za hranice, což byl od roku 1948 trestný čin, odhaduje na minimálně 270 000 osob). Méně přísná pravidla platila pro cestování do států sovětského bloku (i zde však existovaly výjimky, např. v 80. letech byl výrazně omezen cestovní styk s Polskem), kde nebylo nutné

mít platný cestovní pas opatřený zvláštním povolením, příslušnou „výjezdní doložku“. Přísnější restrikce platila pro cestování do Jugoslávie (řada lidí volila pro emigraci právě cestu přes tuto zemi) a nejpřísnější pak do západních států. Velkým problémem pak byl nedostatek valut, které se přidělovaly na žádost.

V jednotlivých obdobích se přístupy komunistického vedení částečně lišily, byť základní trend byl stejný (např. větší možnost cestovat měli členové komunistické strany). Určitá liberalizace nastala v polovině 60. let, což po srpnové okupaci konzervativci kritizovali jako jeden z důvodů pražského jara. Nové uvolnění nastalo teprve na konci 80. let. V roce 1988 vedení KSČ například rozhodlo o liberalizaci směrnic upravujících právní vztahy vůči „emigrantům“ a dalo pokyn k novelizaci příslušného paragrafu trestního zákona. „Emigrace“ měla být nadále hodnocena jako přestupek s trestem pokuty maximálně 20 000 Kčs. Také se ve větším počtu začala vydávat příslušná povolení k cestě do zahraničí. Definitivní změnu pravidel však přinesly teprve listopadové události v roce 1989.

6. Co zapříčinilo pád komunistického režimu v roce 1989?

K pádu komunistického režimu v Československu přispěly jak **mezinárodní, tak domácí důvody**. V druhé polovině 80. let se po nástupu Michaila Gorbačova postupně změnila situace v Moskvě. Nový generální tajemník ÚV KSSS hledal východisko z narůstající systémové krize sovětského impéria vyhlášením politiky „přestavby“ (rusky perestrojka) a „otevřenosti“ (rusky glasnost). Proklamovaná demokratizace ovšem neměla za cíl rozpad sovětského impéria, mělo se jednat pouze o reformu systému. Velký posun nastal také v americko-sovětských vztazích, kde období ochlazení a „závod“ ve zbrojení vystřídala ve druhé polovině 80. let snaha o zmírnění napětí a vyjednávání o zničení části jaderných zbraní.

Uvedené změny ovlivňovaly vývoj nejen v Sovětském svazu, ale také v jeho střeoevropských satelitech. Zpočátku se nejvíce projevil v Polsku, kde se představitelé tamního režimu snažili vyřešit kritickou ekonomickou situaci a novou vlnu stávek jednáním s umírněnou částí opozice u kulatého stolu. Výsledkem bylo uspořádání parlamentních voleb, v nichž se poprvé mohli alespoň o část mandátů ucházet také zástupci opozice. Vítězství Solidarity bylo v červnu 1989 nakonec oproti očekávání zcela jed-

noznačné. V Polsku byla poté jmenována vláda s prvním nekomunistickým premiérem. I když byl tento přechod pozvolný a výsledek byl stále kompromisem (ministrem vnitra byl i nadále jeden z hlavních architektů výjimečného stavu z prosince 1981), byly tyto události zásadním zlomem a přispěly k dominovému pádu dalších komunistických režimů. Navíc vyjednávání v podobě „kulatého stolu“ zrodilo precedens, který byl poté v modifikované podobě použit v jiných zemích, včetně Československa. Velmi symbolický význam měl rovněž pád berlínské zdi, k němuž došlo 9. listopadu 1989. O dva týdny později již demonstrovaly v ulicích také statisíce občanů Československa.

Zásadním způsobem přispěla k rychlému pádu komunistického režimu také jeho nízká legitimita v očích většiny domácí společnosti, která vyplývala z důsledků srpnové okupace v roce 1968, rigidního způsobu vlády, prohlubující se ekonomické krize a narůstajícího odporu stále větší části občanů proti autoritativnímu modelu vlády. Listopadovému dění předcházela řada významných událostí, které jeho podobu výrazně ovlivnily. Opozičně orientované skupiny jako Charta 77, Hnutí za občanskou svobodu, Demokratická iniciativa aj. diskutovaly o prostředcích dosažení politických změn. Od prosince 1987 se v českých městech odehrálo mnoho pouličních demonstrací. Velký ohlas měla především bratislavská demonstrace věřících, která se konala 25. března 1988, pražská demonstrace konaná 21. srpna 1988 a série nepokojů v centru Prahy v lednu 1989 k připomenutí 20. výročí upálení Jana Palacha. Do rozsáhlé krize se také dostala samotná komunistická strana, která se v důsledku „normalizačních“ čistek na počátku 70. let zbavila možného reformního potenciálu a jejíž vedení ztratilo podporu Moskvy.

7. Jak probíhala sametová revoluce? Co bylo Občanské fórum a jak vzniklo?

Termínem sametová revoluce bývá obvykle označováno přelomové období v Československu, které trvalo **od 17. listopadu do 29. prosince 1989**, tedy od násilně potlačené pouliční demonstrace k 50. výročí uzavření českých vysokých škol nacisty až do zvolení kandidáta Občanského fóra Václava Havla prezidentem republiky. Paradoxní spojení „sametová revoluce“ odkazuje na nenásilnou podobu přechodu od autoritářského režimu s ústavně zakotvenou vedoucí úlohou komunistické strany k pluralitnímu parlamentnímu modelu vlády.

V reakci na brutální zásah bezpečnostních složek proti demonstrantům na Národní třídě zahájili vysokoškoláci v Praze stávkou, k níž se postupně přidaly vysoké školy v dalších městech. Studenty podpořili rovněž divadelní herci, kteří místo představení diskutovali s diváky o aktuální situaci. Dne 19. listopadu 1989 vznikla zastřešující **opoziční hnutí**, která následně organizovala masové demonstrace na náměstích. V Praze to bylo Občanské fórum (OF) a v Bratislavě Veřejnost proti násilí (VPN). Mezi zakladateli OF byli zástupci nezávislých iniciativ, divadelníci, spisovatelé, umělci, novináři i představitelé dosavadních satelitních politických stran. Hlavní tváří nového opozičního hnutí, které vyzvalo představitele vlády k jednání, byl Václav Havel.

Dne 24. listopadu 1989 se všichni členové předsednictva ÚV KSČ, které ztratilo podle všeho také podporu Moskvy, vzdali svých funkcí. Novým generálním tajemníkem byl zvolen Karel Urbánek. Centrum moci se v tomto období přesunulo do úřadu federální vlády ve Strakově akademii. Předseda vlády ČSSR Ladislav Adamec zahájil jako první představitel režimu jednání se zástupci OF. Dne 25. listopadu 1989 připravilo OF na Letenské pláni v Praze demonstraci, které se zúčastnily statisíce lidí. Dne 27. listopadu se uskutečnila dvouhodinová generální stávka, do které se zapojila většina občanů. O dva dny později Federální shromáždění ČSSR schválilo vypuštění ústavního článku o vedoucí úloze KSČ ve společnosti a výchovy v duchu marxismu-leninismu. Po několika dnech byly také otevřeny západní hranice a umožněno cestování bez výjezdních doložek.

Dne 3. prosince 1989 jmenoval prezident Gustáv Husák novou federální vládu, jejíž složení (15 členů KSČ, 1 lidovec, 1 socialista a 3 nestraníci) vyvolalo další vlnu kritiky. OF pohrozilo další generální stávkou. Po třech dnech tak vláda v čele s premiérem Adamcem, který v té době již neměl podporu Moskvy, rezignovala. Sestavením nové vlády byl na jeho doporučení pověřen dosavadní ministr pro legislativu a předseda Legislativní rady vlády Marián Čalfa, který zahájil jednání se zástupci OF. Opoziční hnutí nakonec souhlasilo s tím, že ve vládě zasednou také její zástupci. Současně byl 8. prosince 1989 vedením OF schválen Václav Havel jako kandidát na prezidentský post. Dne 10. prosince 1989 jmenoval Gustáv Husák novou federální vládu, ve které zasedlo 10 členů KSČ, 7 nestraníků, 2 socialisté a 2 lidovci. Bylo to poslední

polické rozhodnutí prezidenta, který následně rezignoval a uvolnil tak cestu Václavu Havlovi na Pražský hrad. Jeho zvolením 29. prosince 1989 se symbolicky završila sametové revoluce.

8. Je postava Ivany A. skutečná, nebo je příběh hlavní hrdinky smyšlený?

Postava Ivany A. je **inspirovaná skutečným příběhem Ivany Skálové (rozené Andělové)**, která studovala a maturovala v roce 1989 na dívčí střední ekonomické škole v Praze. Ivana si po maturitě začala vést deník, a některé záznamy z něj jsou také skutečně použité ve filmu, stejně tak jako všechny osobní dobové materiály Ivany (dopisy s kamarádkou z Ruska, maturitní otázky, nabídky zaměstnání, průkaz SSM apod.). Ostatní události uvedené ve filmu byly dopsané Ivanou Skálovou, tak jak si je z té doby vybavuje.

Odpovědi vypracovali:

Petr Blažek, historik

Linda Šilingerová, produkční

Odkazy:

Cesta k listopadu 1989 (webový projekt ÚSTR)

www.ustrcr.cz/cs/cesta-k-listopadu-1989

Demokratická revoluce 1989 (webový projekt ÚSD AV ČR)

www.89.usd.cas.cz

Jan Palach (multimediální projekt Univerzity Karlovy)

www.janpalach.cz

Příběhy bezpráví (projekt vzdělávacího programu

Jeden svět na školách společnosti Člověk v tísni)

www.pribehybezpravi.cz

Totalita.cz (webový portál o dějinách komunistického režimu v Československu)

www.totalita.cz

Události roku 1989 (webový projekt ÚSTR)

www.ustrcr.cz/cs/cesta-k-listopadu-1989

Doporučená literatura:

BLAŽEK, P. (ed.): *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968–1989*. Dokořán, ÚČD FF UK, Praha 2005.

BLAŽEK, P.; EICHLER, P.; JAREŠ, J. a kol.: *Jan Palach '69.*

Togga, FF UK, ÚSTR, Praha 2009.

BLAŽEK, P.; PAŽOUT, J. (eds.): *Dominový efekt. Opoziční hnutí v zemích střední Evropy a pád komunistických režimů v roce 1989.* ÚSD AV ČR, Praha 2013.

OTÁHAL, M.: *Opoziční proudy v české společnosti 1969–1989.* ÚSD AV ČR, Praha 2011.

SUK, J.: *Labyrintem revoluce. Akteři, zápletky a křižovatky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990).* Prostor, Praha 2003.

TŮMA, O.: *Zítřka zase tady! Protirežimní demonstrace v předlistopadové Praze jako politický a sociální fenomén.* ÚSD AV ČR, Maxdorf, Praha 1994.

URBAN, J.: *Několik vět: posledních pět měsíců komunistické diktatury petiční optikou.* In: *Paměť a dějiny*, roč. 4, č. 1 (2010), s. 20–45.

Poslední aktualizace: 10/2014